

Самоорганізація населення в місцевому самоврядуванні: теоретичний аспект

Self-organization of population local self-government: theoretical aspect

Людмила Казакова

Ключові слова:

самоорганізація, територіальна громада, місцеве самоврядування.

Key words:

self-organization, local community, local self-government.

Постановка проблеми. Україна, проголосивши курс на децентралізацію, тобто на передачу значних повноважень і матеріальних інструментів від державних органів органам місцевого самоврядування, створила правове та фінансове підґрунтя для активізації жителів територіальних громад самостійно задовольняти власні потреби, тобто вирішувати питання місцевого значення, беручи участь у розподіленні ресурсів відповідної місцевості разом з органами місцевого самоврядування. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» використовується термін «самоорганізація населення», однак не наводиться його визначення. Отже, розглянемо детально цю правову категорію, з'ясуємо зміст понять «організація», «населення» та «самоорганізація».

Аналіз наукових джерел. У сучасній доктринальній літературі є низка вчених, які приділяли увагу вивченню питання самоорганізації населення, зокрема це такі науковці, як Л. Бевзенко, Н. Мішина, І. Дробот та О. Здіорук, М. Олсон, М. Паскалова, Т. Семигіна, Н. Спиця, С. Чернов та інші. Так, науковці І. Дробот¹ та О. Здіорук² питання самоорганізації розглядають у контексті функціонування й розвитку всієї системи органів місцевого самоврядування. Серед дисертаційних досліджень із цієї теми можна назвати роботи Д. Кольцової, яка аналізує роботу самоорганізації населення та їх органів з позиції державного управління³. Різноманітні аспекти взаємодії органів самоорганізації населення й органів місцевого самоврядування досліджує О. Бабінова. Плідно працюють над проблематикою самоорганізації населення практики у справі самоорганізації населення В. Брудний та А. Крупник. Однак і досі єдиного визначення цього поняття в юридичній доктрині не сформовано. Тому приділимо увагу в дослідженні вивченню поняття самоорганізації населення в місцевому самоврядуванні.

Метою статті є дослідження змісту поняття самоорганізації в місцевому самоврядуванні.

Виклад основного матеріалу. Термін «організація» в тлумачному словнику визначено як організованість, хороше, планомірне, продумане влаштування, внутрішня дисципліна. Організований – дисциплінований, який діє чітко й планомірно⁴. У словнику соціологічних термінів «організація» (лат. organizo – повідомляю, надаю чіткого вигляду, влаштовую) має такі значення: 1) внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємодії окремих елементів або частин системи відповідно до структури цілого; 2) сукупність процесів чи дій, які ведуть до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; зведення чого-небудь у систему. Як вид діяльності, пов'язаний із цілеспрямованим впливом на

¹ Дробот І. Роль самоорганізації населення в гарантуванні місцевого самоврядування / І. Дробот // Акт. пробл. держ. упр. : збірник наукових праць / редкол. : С.М. Сergygin (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2006. – № 3 (25). – С. 228–240.

² Здіорук О. Можливості впливу органів самоорганізації населення на вирішення проблем місцевого розвитку / О. Здіорук. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.old.niss.gov.ua.

³ Кольцова Д.В. Органи самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.04 / Д.В. Кольцова ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2007. – 20 с.

⁴ Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberlan.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/Tolkovij-slovarj-russkogo-yazika.pdf>.

об'єкт щодо налагодження стійких зв'язків, упорядкування й координації різнобічної активності індивідів, груп, організація збігається з поняттям «управління», хоча й не вичерпує його⁵.

З філософського погляду самоорганізація – це процес руху організації від простої до складної, а також здатність системи зберігати й підвищувати свою стійкість як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи⁶. Український соціолог Л. Бевзенко вважає, що самоорганізація відбувається завдяки таким механізмам виникнення соціальних структур, які постають спонтанно і без свідомого контролю, «ніби внаслідок самоактивності соціального середовища»⁷. Такий механізм співіснує з організаційним, упорядкованим механізмом формування соціальних структур. Це відповідає твердженням про динамічну складність безлічі різноманітних відносин, що постають у суспільстві⁸.

На думку американського науковця М. Олсона, самоорганізація населення – це процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага⁹.

Соціологиня Т. Семігіна зазначає, що у вітчизняній літературі (має на увазі таких дослідників, як Н. Мішина, С. Чернов – Л. К.) соціальний феномен самоорганізації населення витлумачують як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому сенсі самоорганізацію населення розуміють як самостійну організацію своєї роботи, поведінку фізичних осіб, які проживають на території адміністративно-територіальної одиниці строком понад шість місяців на рік; у вузькому – як реалізацію й захист своїх прав та інтересів переважно соціального, економічного й культурного характеру територіальним мікроколективом. Самоорганізацію населення доцільно розглядати як складник функціонування громадянського суспільства. Відтак розвиток самоорганізації населення в територіальній громаді потребує наявності соціальних стимулів та інституціоналізації механізмів реалізації групових інтересів. Отже, дослідниця *самоорганізацію населення територіальної громади* пропонує розглядати як процес виникнення й диференціації соціальних відносин у певній територіальній громаді для практичного забезпечення спільних інтересів, при цьому процес відбувається здебільшого як самоактивність соціального середовища, хоча й може мати зовнішні соціальні стимули¹⁰.

Дослідниця М. Паскалова зазначає, що процес самоорганізації властивий складним динамічним системам будь-якої природи за умови наявності в них певних характеристик, таких як здатність до експорту ентропії шляхом обміну енергією й речовиною з навколишнім середовищем; нерівновагий характер; нелінійність; кооперативний характер динаміки підсистем; здатність до самовідтворення; існування декількох стійких станів системи, залежність поточного стану від передісторії; відбір систем і механізмів зі сприятливими властивостями з великого числа можливих; потенційна здатність до створення, зберігання, відтворення й використання інформації тощо¹¹.

Науковці В. Большаков та Р. Ленюков щодо терміна «самоорганізація» зауважують, що поряд із цілеспрямованим управлінням соціальними процесами і явищами, яке здійснюється формальними структурами, всередині соціальної системи діють процеси самоорганізації, що являють собою безперервне пристосування елементів соціуму до змін соціального середовища, які вони не можуть ні контролювати, ні змінювати. *Самоорганізація* – продукт соціальної взаємодії в масовому, колективному або груповому масштабах, один із компонентів соціального управління поряд із механізмами формального управління й організаційним порядком. Під *соціальною самоорганізацією* науковці розуміють спонтанні процеси всередині колективного регулювання та саморозвитку (лідерство, неформальне групоутворення, групові

⁵ Соціологія: словник термінів і понять / упоряд. Є.А. Біленький, М.А. Козловець, В.О. Федоренко ; за ред. М.А. Козловця. – Житомир : Волинь, 2003. – 236 с.

⁶ Спиця Н.В. Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства / Н.В. Спиця // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – Вип. 41. – С. 178.

⁷ Бевзенко Л. Основные теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии // Соціальні виміри суспільства. – 2013. – Вип. 5 (16). – С. 460–461.

⁸ Мішина Н.В. Самоорганізація населення в Україні: категорійний апарат / Н.В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 45. – 404 с.

⁹ Олсон М. Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ. – К. : Лібра, 2004. – 271 с.

¹⁰ Семігіна Т. Моделі та форми громадської активності у територіальних громадах / Т. Семігіна, Д. Лиховид // Нова парадигма. – 2015. – Вип. 128. – С. 172, 175.

¹¹ Паскалова М.І. Самоорганізація системи «соціум-індивід» у світлі нового мислення : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М.І. Паскалова. – Одеса, 2011. – С. 10.

норми), що протікають на всіх рівнях: від первинних груп до суспільства як цілісної системи. Відмінними рисами соціальної самоорганізації дослідники визначають її спонтанність, мимовільність, відсутність єдиного суб'єктивного початку, зазначаючи, що «в умовах соціальної стабільності два рівні соціального управління (формальний зовнішній і спонтанний внутрішній) об'єднують єдина спрямованість і єдиний зміст управлінських впливів. Провідну роль при цьому відіграє формальне управління, яке встановлює соціальні орієнтири й контролює на їх підставі рівень соціальної стабільності в суспільстві. Самоорганізація суспільства виконує при цьому підпорядковану роль, забезпечуючи підтримку формальних нормативів колективної поведінки на побутовому рівні Самоорганізація передбачає природну зміну стану параметрів системи. Вона розглядається як спонтанне виникнення процесів, спрямованих на усунення диспропорцій, введення нових елементів в організації або ліквідацію застарілих»¹².

Дослідниця Н. Мішина наводить визначення самоорганізації, подане Великим тлумачним словником сучасної української мови, а саме: 1) самостійна організація своєї роботи, поведінки; 2) процес, у перебігу якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи¹³.

Професор В. Алієв визначає самоорганізацію як процес, у ході якого створюється, відтворюється чи вдосконалюється організація складної динамічної системи. Процеси самоорганізації можуть мати місце лише в системах, що володіють високим рівнем складності й великою кількістю елементів, зв'язки яких мають не жорсткий, а ймовірнісний характер. Властивості самоорганізації виявляють об'єкти різної природи: клітина, організм, біологічна популяція, людський колектив. При цьому зазначає, що самоорганізовані процеси характеризуються такими діалектичними суперечливими тенденціями, як невірноваженість і стійкість, дезорганізація й організація, безладдя й порядок, пропонуючи виділяти *три види процесів самоорганізації*, а саме:

- 1) процеси, завдяки яким відбувається зародження організації як якісно нової цілісності з деякої сукупності об'єктів;
- 2) процеси, що підтримують певний рівень організації при зміні внутрішніх і зовнішніх умов (чинників, збурень) її функціонування;
- 3) процеси вдосконалення та саморозвитку організацій, які здатні накопичувати й використовувати вже набутий досвід¹⁴.

Науковиця Т. Терещенко розглядає самоорганізацію як процес (самоорганізація є сукупністю дій, що ведуть до формування виробничих, управлінських, соціальних, міжособистісних відносин у колективі на основі вільного вибору прийнятих правил і процедур) і як явище (самоорганізація є набором елементів (ресурси, неформальні структури), необхідним для реалізації розробленої програми або поставленої перед організацією мети). Також розглядають самоорганізацію залежно від об'єкта управління: технічну, біологічну й соціальну самоорганізацію¹⁵.

Як явище соціальна самоорганізація включає конкретні вчинки людини або групи людей, гасла, петиції тощо. Наприклад, організація каси взаємодопомоги, в яку люди добровільно вносять невеликі суми грошей для матеріальної підтримки своїх же колег в екстремальних випадках¹⁶. Самоорганізація може бути особистою та колективною. Саме колективна форма самоорганізації притаманна відносинам у сфері місцевого самоврядування.

Дослідження самоорганізації населення зумовлює необхідність з'ясування поняття «населення». Так, науковиця Н. Мішина зазначає, що під час з'ясування змісту терміна «населення» видається доцільним визначитися зі змістом терміна «жителі», адже, відповідно до нормативного визначення органів самоорганізації населення, ці органи створюються жителями. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, «житель – це той, хто взагалі десь живе» (абсолютний синонім – мешканець). Що ж до терміна «населення», то найбільш доречно для цілей цього дослідження визначення з Великого

¹² Социология управления : [учеб. для бакалавров] / [В.И. Башмаков и др.] ; под ред. : В.И. Башмакова, В.Н. Князева, Р.В. Ленькова ; Гос. ун-т упр., каф. социологии и психологии управления. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2016. – С. 340.

¹³ Мішина Н.В. Самоорганізація населення в Україні: категорійний апарат / Н.В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. – С. 325.

¹⁴ Алієв Г.В. Теория организации / Г.В. Алієв. М. : Экономика, 2003. – С. 224–225.

¹⁵ Терещенко Т.В. Теорія організації : [навч. посіб.] / Т.В. Терещенко ; Хмельн. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2015. – 335 с.

¹⁶ Веснин В.Р. Теория организации в схемах : [учеб. пособ.] / В.Р. Веснин. – М. : Проспект, 2011. – С. 36.

тлумачного словника сучасної української мови є таким: «Населення – це люди, які проживають у якомусь одному місці»¹⁷.

Так, науковці В. Бульба й А. Меляков виділяють такі специфічні особливості в самоорганізації населення: 1) виникає там, де наявна ініціатива громадян; 2) характеризується різноманітністю рівнів (будинки, квартал, мікрорайон тощо); 3) може існувати протягом певного періоду та зникати, коли бажаний результат досягнуто; 4) може мати чи не мати статусу юридичної особи; 5) може брати на себе декілька або лише одне повноваження з вирішення тих чи інших питань місцевого значення¹⁸.

Науковиця Н. Мішина зазначає, що самоорганізація населення – це самостійна організація своєї роботи, поведінки фізичними особами, які проживають у якомусь одному місці. Самоорганізація населення – це самостійна організація своєї роботи, поведінки фізичними особами, які проживають у якомусь одному місці, для задоволення своїх політичних, професійних, релігійних та інших потреб, у тому числі потреб, що виникають унаслідок проживання в межах населеного пункту. Територіальна самоорганізація населення – це самостійна організація своєї роботи, поведінки фізичними особами для задоволення своїх потреб, що виникають унаслідок проживання в межах населеного пункту¹⁹.

А. Ткачук стверджує, що самоорганізація населення як виключно самодіяльна ініціатива людей може бути ефективною для задоволення людей, що самоорганізувалися, і стати суттєвою допомогою органам місцевого врядування. Саме тому в Конституції України передбачено право на ініціативу самоорганізації людей за певними територіальними ознаками в інтересах цієї групи людей і громади²⁰.

Однією з форм самоорганізації населення в Україні визнаються органи самоорганізації населення, на які покладаються функції захисту прав мешканців багатоквартирних будинків і домогосподарств у сільській місцевості на отримання якісних комунальних послуг та участі в прийнятті різних рішень відповідними місцевими радами.

Отже, враховуючи вищесказане, пропонуємо таке визначення поняття «самоорганізація населення» з погляду конституційного права на місцеве самоврядування: самоорганізація населення – це діяльність жителів відповідної територіальної громади щодо задоволення потреб, пов'язаних із функціонуванням структурної одиниці громади: вулиці, будинку, мікрорайону.

Висновки. Отже, необхідно зазначити, що здатність до самоорганізації членів територіальних громад сприяє стабілізації економічної та політичної системи, що в подальшому впливає на демократичний розвиток держави. У процесі становлення демократичних основ стає актуальним рівень впливу громадян на формування місцевої політики через органи самоорганізації населення, які є найбільш впливовими інституціями в житті місцевих спільнот і здатні акумулювати й задовольнити їхні потреби та інтереси. Такий важливий напрям вимагає особливої уваги законодавця через необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання самоорганізації місцевих жителів.

Анотація

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються визначення поняття самоорганізації населення в місцевому самоврядуванні.

¹⁷ Мішина Н.В. Самоорганізація населення в Україні: категорійний апарат / Н.В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 45. – С. 49.

¹⁸ Бульба В. Аналіз діяльності органів самоорганізації населення в Україні / В. Бульба, А. Меляков // Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наукових праць / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 1 (8). – С. 282.

¹⁹ Мішина Н.В. Самоорганізація населення в Україні: категорійний апарат / Н.В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 45. – С. 325.

²⁰ Терещенко Т.В. Теорія організації : [навч. посіб.] / Т.В. Терещенко ; Хмельн. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2015. – С. 28.

Summary

The article is devoted to the consideration of issues related to the definition of the concept of self-organization of the population in local self-government.

Використана література:

1. Алиев Г.В. Теория организации / Г.В. Алиев. – М. : Экономика, 2003. – 431 с.
2. Бевзенко Л. Основные теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии / Л. Бевзенко // Соціальні виміри суспільства. – 2013. – Вип. 5 (16). – С. 458–472.
3. Бульба В. Аналіз діяльності органів самоорганізації населення в Україні / В. Бульба, А. Меляков // Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наукових праць / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 1 (8). – С. 280–287.
4. Веснин В.Р. Теория организации в схемах : [учеб. пособ.] / В.Р. Веснин. – М. : Проспект, 2011. – 128 с.
5. Дробот І. Роль самоорганізації населення в гарантуванні місцевого самоврядування / І. Дробот // Акт. пробл. держ. упр. : збірник наукових праць / редкол. : С.М. Серьогін (голов. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2006. – № 3 (25). – С. 228–240.
6. Здіорук О. Можливості впливу органів самоорганізації населення на вирішення проблем місцевого розвитку / О. Здіорук. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.old.niss.gov.ua.
7. Кольцова Д.В. Органи самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.04 / Д.В. Кольцова ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2007. – 20 с.
8. Мішина Н.В. Самоорганізація населення в Україні: категорійний апарат / Н.В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 45. – 404 с.
9. Олсон М. Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ. – К. : Лібра, 2004. – 271 с.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberlan.com.ua/wp-content/uploads/2015/07/Tolkovij-slovarj-russkogo-yazika.pdf>.
11. Паскалова М.І. Самоорганізація системи «соціум-індивід» у світлі нового мислення : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М.І. Паскалова. – О., 2011. – 20 с.
12. Социология управления : [учеб. для бакалавров] / [В.И. Башмаков и др.] ; под ред. : В.И. Башмакова, В.Н. Князева, Р.В. Ленькова ; Гос. ун-т упр., каф. социологии и психологии управления. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2016. – 360 с.
13. Соціологія: словник термінів і понять / упоряд. Є.А. Біленький, М.А. Козловець, В.О. Федоренко ; за ред. М.А. Козловця. – Житомир : Волинь, 2003. – 236 с.
14. Спиця Н.В. Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства / Н.В. Спиця // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – Вип. 41. – С. 178–193
15. Семигіна Т. Моделі та форми громадської активності у територіальних громадах / Т. Семигіна, Д. Лиховид // Нова парадигма. – 2015. – Вип. 128. – С. 170–177.
16. Ткачук А. Місцеве самоврядування та децентралізація: практичний посібник / А. Ткачук ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPERO». – К. : ТОВ «Софія», 2012. – 120 С. – С. 28.
17. Терещенко Т.В. Теорія організації : [навч. посіб.] / Т.В. Терещенко ; Хмельн. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2015. – 335 с.

Людмила Казакова,

старший викладач кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»